

ΚΙΝΗΣΙΟΛΟΓΙΑ

ανθρωπιστική κατεύθυνση

**Η 'ΠΑΝΗΓΥΡΙΣ' ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ
ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙ
ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ ΩΣ
ΤΟΠΟΙ ΤΕΛΕΣΗΣ ΤΟΥ ΧΟΡΟΥ**

**Παγκοζίδης Ιωάννης,
Φούντζουλας Γεώργιος,
Καρφής Βασίλειος,
Κουτσούμπα Ι. Μαρία**

Η βιβλιογραφική αναφορά του άρθρου αυτού είναι:

Παγκοζίδης, Ι., Φούντζουλας, Γ., Καρφής, Β., & Κουτσούμπα, Ι. Μ. (2023). Η 'πανήγυρις' στην αρχαία Ελλάδα και το πανηγύρι στη σύγχρονη Ελλάδα ως τόποι τέλεσης του χορού. *Κινησιολογία, Ανθρωπιστική κατεύθυνση*, 10(2), 101-115.

THE 'PANIGIRIS' IN ANCIENT GREECE AND THE FAIR IN MODERN GREECE AS DANCE VENUES

Pagkozidis Ioannis¹, Fountzoulas Georgios¹, Karfis Vasileios¹, Koutsouba Maria¹

1. School/Department of Physical Education and Sport Science, National and Kapodistrian University of Athens

Abstract

The subject of this study is Greek traditional dance, which has been and continues to be the focus of many researchers. Many of these scholars have attempted to analyze this phenomenon as part of the fair (paneyri), given that the fair constitutes a component of Greek society since ancient Greece. However, the precise definition of panegyris in ancient Greece, as does its modern interpretation, remains ambiguous. Moreover, the relationship between the panegyris and Greek traditional dance remains to be elucidated. To address these inquiries, a comprehensive research initiative was undertaken, utilizing both primary and secondary bibliographical sources. Through meticulous analysis of these sources, it was ascertained that the term 'panegyris' is intricately intertwined with the terms 'agon' and dance in ancient Greece. Specifically, the term 'agon' was originally employed in ancient Greece to denote a gathering, assembly or congregation, that is to say, 'panegyris'. Gradually, however, the term 'panegyris' came to denote the gathering of people in one place during a fair, as well as the organization of games. During these gatherings, dancing, fighting and playing were all part of the cultural expression. In the modern era, the fairs that take place throughout Greece bear some common characteristics with those of ancient Greece, the most significant of which is the presence of dance.

KEY WORDS: gathering, 'agon', dance, Greek traditional dance

Η 'ΠΑΝΗΓΥΡΙΣ' ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΙ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ ΩΣ ΤΟΠΟΙ ΤΕΛΕΣΗΣ ΤΟΥ ΧΟΡΟΥ

Παγκοζίδης Ιωάννης¹, Φούντζουλας Γεώργιος¹, Καρφής Βασίλειος¹, Κουτσούμπα Ι. Μαρία¹

1. Σχολή/Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη

Ο ελληνικός παραδοσιακός χορός αποτέλεσε και εξακολουθεί να αποτελεί αντικείμενο μελέτης για πολλούς ερευνητές. Πολλοί από αυτούς προσπάθησαν να τον μελετήσουν ως μέρος του πανηγυριού καθώς το τελευταίο αποτελεί συστατικό στοιχείο της ελληνικής κοινωνίας από την εποχή ακόμη της αρχαίας Ελλάδας. Τι ακριβώς όμως νοείται ως πανήγυρις στην αρχαία Ελλάδα και τι στην σύγχρονη εποχή. Και επιπλέον πως σχετίζεται το πανηγύρι με τον ελληνικό παραδοσιακό χορό. Για την διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων πραγματοποιήθηκε μια αναλυτική έρευνα που στηρίχθηκε σε πρωτογενείς και δευτερογενείς βιβλιογραφικές πηγές. Μέσα από την ανάλυση των πηγών διαπιστώθηκε πως ο όρος 'πανήγυρις' είναι στενά συνδεδεμένος με τον όρο 'αγών' και τον χορό στην αρχαία Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα αρχικά ο όρος 'αγών', χρησιμοποιούνταν στην αρχαία Ελλάδα για να περιγράψει τη συνάθροιση, τη συγκέντρωση και τη συνέλευση, δηλαδή την 'πανήγυρι'. Σταδιακά η 'πανήγυρις' σήμαινε τη συγκέντρωση του λαού σε ένα μέρος με την ευκαιρία μιας γιορτής και τη διεξαγωγή αγώνων. Κατά τη διάρκεια αυτής της σύναξης υπήρχε παιχνίδι, χορός, αγώνας. Σήμερα τα πανηγύρια που διεξάγονται ανά την Ελλάδα, έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά με την 'πανήγυρι' της αρχαίας Ελλάδας με κυριότερο την ύπαρξη του χορού.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: συνάθροιση, αγών, χορός, ελληνικός παραδοσιακός χορός

Εισαγωγή

Ο ελληνικός παραδοσιακός χορός ως κοινωνικό δρώμενο σε πλείστες των περιπτώσεων είναι άμεσα συνυφασμένος με το πανηγύρι. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η σχέση του ελληνικού παραδοσιακού χορού και του πανηγυριού στις μέρες μας έχει ελκύσει το ερευνητικό ενδιαφέρον (βλ. ενδεικτικά Αυλογιάρης, 2020; Βοζίκας, 2006; Βρετού, 2012; Γιώτη, 2007; Δημητρακοπούλου, 2016; Δημόπουλος, 2011, 2017; Θεοδωρίδου, 2013; Καραθανάση, 2016; Καρανικόλα-Τσουβέλα, 2016; Καρτέρη, 2018; Κεραμίδης, 2007; Koutsouba, 1995, 1997; Μανωλάτος, 2016; Μαργαρίτη, 2021; Μιχελλή, 2018; Ντόκας, 2017; Φιλιππίδου, 2006, 2011, 2018; Φούντζουλας, 2012, 2016; Σοκόλας, 2017).

Το πανηγύρι όμως είναι κάτι που δεν εμφανίζεται μόνο στις μέρες μας. Στην διάρκεια της οθωμανικής κατάκτησης υπάρχει, για παράδειγμα, η μαρτυρία του Οθωμανού χρονογράφου και περιηγητή του 15^{ου} αιώνα Εβλιγιά Τσελεμπί. Σε αυτή γίνεται λόγος για ένα μεγάλο πανηγύρι που διαρκεί δέκα μέρες και γίνεται στα Ιωάννινα, στο οποίο μαζεύονται χιλιάδες άνθρωποι από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, την Αραβία και την Περσία για να αγοράσουν ή να πουλήσουν διάφορα εμπορεύματα. Οι δε έμποροι περνάνε τον καιρό τους και με διασκεδάσεις και γλέντια (Γιακωβάκη, Κάσδαγλη, Κιουσοπούλου, Κονόρτας, Μπενβενίστε & Τελέλης, 2007).

Στην περίοδο του Βυζαντίου το πανηγύρι είναι κατά κύριο λόγο μια θρησκευτική γιορτή που τελείται σε έναν ναό με την ευκαιρία της τιμής και μνήμης του αγίου, στον οποίο είναι αφιερωμένος ο ναός και συχνά συνοδεύεται από ποικίλες ψυχαγωγικές εκδηλώσεις, όπως, για παράδειγμα, χορούς, τραγούδια ή φαγητό (Ευρωπαϊκό Κέντρο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, n.d). Παράλληλα, στην περίπτωση που στήνεται μια υπαίθρια αγορά με την ευκαιρία ενός πανηγυριού και όπου γίνονται αγοραπωλησίες προϊόντων ή ζώων, έχουμε την εμποροπανήγυρη (Μουτζαλή, 2010).

Το ερώτημα που αναδύεται, κάνοντας ένα ακόμη βήμα στην ιστορία, είναι η σχέση της πανήγυρης της αρχαίας Ελλάδας και του χορού, και ένα ακόμη εάν αυτή η σχέση παρουσιάζει κοινά στοιχεία με την σημερινή πραγματικότητα. Σκοπός της παρούσης μελέτης ήταν να απαντηθούν τα παραπάνω δύο ερωτήματα. Αν και ο χορός έχει αποτελέσει και συνεχίζει να αποτελεί αντικείμενο μελέτης για πολλούς ερευνητές στο πλαίσιο του πανηγυριού στη σύγχρονη Ελλάδα, ωστόσο, η σχέση του πανηγυριού στη σύγχρονη εποχή και της 'πανήγυρης' στην αρχαία Ελλάδα δεν έχει μελετηθεί. Υπό αυτή την έννοια μπορεί να τεκμηριωθεί ένα αξιόλογο προς κάλυψη ερευνητικού κενού. Μεθοδολογικά η παρούσα έρευνα ήταν μια αναλυτική και όχι εμπειρική έρευνα, και στηρίζεται σε βιβλιογραφικές πηγές, πρωτογενείς και δευτερογενείς (Thomas & Nelson, 2003).

Η πανήγυρης της αρχαίας Ελλάδας

Ξεκινώντας από την ετυμολογία και τον λεξικογραφικό ορισμό της λέξης «πανήγυρης» (*παν+ἄγυρις*), αυτή αποτελείται από το πρόθημα «παν» που δηλώνει είτε ότι η παραγόμενη λέξη περιλαμβάνει όλα τα μέλη ενός συνόλου και το ουσιαστικό «ἄγυρις» που είναι ο αιολικός τύπος της αγοράς δηλαδή της συνάθροισης, του πλήθους (Μπαμπινιώτης, 2006). Στην αρχαία Ελλάδα κάνουν την εμφάνισή τους οι 'Αγώνες' (βλ. ενδεικτικά Αποστολόπουλος, 2001; Bernand, 2004; Chrīsp, 2003; Καμπουρίδης, 2019; Κυπρή, 2017; Μουρατίδης, 2010; Παναγιωτόπουλος, 1989; Φιλάρετος κ.ά., 2002). Σε αντίθεση με τα σημερινά δεδομένα όπου ο «αγών» νοηματοδοτεί την «έντονη προσπάθεια για την αντιμετώπιση δυσχερειών, την επικράτηση επί αντιπάλων ή την επιτυχία κάποιου σκοπού» (Μανδαλά, 1999, σελ. 18), ο όρος είχε και μια άλλη σημασία.

Συγκεκριμένα, στην αρχαία Ελλάδα, ο «αγών» «περιγράφει το αποτέλεσμα του «άγειν» και σημαίνει 'συγκέντρωση, συνάθροιση, συνέλευση'» (Bernand, 2004, σελ. 3).

Ένα παράδειγμα αυτής της έννοιας συναντάμε στον Όμηρο όπου χρησιμοποιεί τη λέξη για να περιγράψει συναθροίσεις θεών και συγκεντρώσεις πλοίων. Ένα άλλο παράδειγμα τέτοιων αγώνων αποτελούν οι «αγώνες» στην Οδύσσεια που έγιναν προς τιμήν του Οδυσσέα από τον βασιλιά των Φαιάκων Αλκίνοο. Η συγκέντρωση αυτή χαρακτηρίζεται ως μια «χαρούμενη σύναξη σε δημόσιο χώρο [ενώ] δεν περιλαμβάνει μόνο αθλητικούς αγώνες, αλλά και χορό και τραγούδι, όπου διακρίνεται ο ραψωδός Δημόδοκος τραγουδώντας τον έρωτα του Άρη και της Αφροδίτης» (Bernand, 2004, σελ. 3). Ο «αγών» αυτός, η σύναξη δηλαδή, εκτός των αγωνισμάτων, περιλάμβανε και παιχνίδι με μπάλα και χορό:

Ἀλκίνοος δ' Ἄλιον καὶ Λαοδάμαντα κέλευσε
 μουνὰξ ὀρχήσασθαι, ἐπεὶ σφισιν οὐ τις ἔριζεν.
 οἱ δ' ἐπεὶ οὖν σφαῖραν καλήν μετὰ χερσὶν ἔλοντο,
 πορφυρέην, τήν σφιν Πόλυβος ποίησε δαΐφρων,
 τὴν ἕτερος ρίπτασκε ποτὶ νέφεα σκιόεντα
 ἰδνωθεὶς ὀπίσω· ὁ δ' ἀπὸ χθονὸς ὑψὸς ἄερθεὶς
 ῥηϊδίως μεθέλεσκε, πάρος ποσὶν οὐδας ἰκέσθαι.
 αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ σφαῖρην ἄν' ἰθὺν πειρήσαντο,
 ὀρχεῖσθην δὴ ἔπειτα ποτὶ χθονὶ πουλυβοτείρῃ
 ταρφέ' ἀμειβομένω· κοῦροι δ' ἐπελήκεον ἄλλοι
 ἑσταότες κατ' ἀγῶνα, πολὺς δ' ὑπὸ κόμπος ὀρώρει.

(Μετάφραση: Τότε ο Αλκίνοος πρόσταξε το Λαοδάμα κι' Άλιο
 μόνοι να πιάσουν το χορό, που δεν τους έφτανε άλλος.

Κι' αυτοί μια κόκκινη όμορφη σφαίρα στα χέρια παίρνουν
 Πούχε φκιασμένη ο Πόλυβος, κι' ο ένας την πετούσε,
 πίσω λυγώντας το κορμί, στα σύγνεφα τα μαύρα,
 κι' ο άλλος απ' τη γη ψηλά πηδώντας, στον αέρα
 την έπιανε εύκολα, προτού στο χώμα να πατήσει.

Κι' αφού τη σφαίρα παίξανε πετώντας τη στα ουράνια,
 άρχισαν να χορεύουνε στο μαλακό το χώμα,
 συχνά τον κάβο αλλάζοντας, κι' οι άλλοι νιοι, που γύρω
 για το χορό στεκόντανε, τα χέρια τους χτυπούσαν
 κι' εκεί απ' τους κρότους τους πολλούς αντιλαλούσε ο τόπος) (Οδύσσεια, ραψωδία θ 370 – 380).

Όπως επισημαίνει ο Πάτσης (1977α), ενώ η λέξη «αγών» αρχικά σήμαινε τη συγκέντρωση ανθρώπων, αργότερα:

η λέξη απέκτησε ευρύτερη σημασία και σήμαινε κάθε είδους διαγωνισμό και διαμάχη ή έριδα, ειρηνική ή πολεμική. Από την εποχή τους που καθιερώθηκαν τα Ολύμπια, τα Πύθια, τα Νέμεα και τα Ισθμια [...], ως αγώνες σωματικής ρώμης, τέχνης και δεξιότητας, αργότερα δε και μουσικής και δραματικής τέχνης, η λέξη 'αγών' προσέλαβε την κυρία τους σημασία τους αθλητικής γιορτής, τους αγωνιστικής προσπάθειας, του αθλητικού διαγωνισμού (σελ. 181-182).

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να τονιστεί ότι οι αθλητικοί αγώνες στα ομηρικά έπη εμφανίζονται ως ταφικές τελετές και ότι στην κλασική αρχαιότητα συνδέονται με την θρησκευτικές τελετές (Γιαννάκης, 1998). Δεν είναι τυχαίο ότι οι Πανελλήνιοι Αγώνες είναι αφιερωμένοι σε θεούς (Perrottet, 2004). Οι Έλληνες, συμπληρώνει ο Πάτσης (1977), ήταν οι πρώτοι που «διέδωσαν στο Αιγαίο και τη Μικρά Ασία την αγάπη τους τους άθλους και τη μουσική, τα ήθη και έθιμα των επιταφίων και αγωνιστικών εορτών τους» (σελ. 182). Πιο αναλυτικά:

Τους ελληνικές πόλεις τους Μικράς Ασίας τα παιγνίδια, ο χορός, τα αγωνίσματα και η μουσική έγιναν για πρώτη φορά μέρος της αγωγής. Εκεί αρχικά ανέτειλε η αθλητική γιορτή ως έθιμο εκδηλώσεως της ζωτικότητας και του συνασπισμού της φυλής. Εκεί έλαμψε το φως της κοινής ενώσεως όλων των Ελλήνων με τους ιερούς αγώνες. Εκεί γεννήθηκε το πνεύμα της αρχαιοτέρας αθλητικής τέχνης (Πάτσης, 1977α, σελ. 182).

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι, για τους αρχαίους Έλληνες, η μουσική ήταν:

Βασικό μέσο αγωγής των παιδιών και μαζί με τη γυμναστική διαδραμάτιζε σημαντικότατο ρόλο στη διαδικασία της διαπαιδαγωγικής [και] οδηγούσε στην τέλεια ανάπτυξη των πνευματικών δυνάμεων του ανθρώπου, ανέπτυξε τους νέους το αίσθημα της τάξης και του ρυθμού, προλάμβανε τα πάθη και καθιστούσε προσφιλή την αρμονία και την ηθική στο φυσικό βίο (Αλμπανίδης, 2004, σελ. 269).

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η μουσική «τους το ήθος συντείνει και τους την ψυχήν» (Αλμπανίδης, 2004, σελ. 269). Επιπρόσθετα, υπάρχουν αναφορές πως η μουσική χρησιμοποιούνταν στους αθλητικούς αγώνες ως συνοδεία. Για παράδειγμα, ο Πausanias μνημονεύει τον αυλητή Πυθόκριτο τον Σικυώνιο που «συνόδευσε με τον αυλό του έξι φορές το αγώνισμα του πεντάθλου στους Ολυμπιακούς Αγώνες» (Αλμπανίδης, 2004, σελ. 271-272) και ο ίδιος συμπληρώνει ότι «η πυθική μελωδία συνόδευε το αγώνισμα του άλματος και παιζόταν προφανώς από τον αυλητή που είχε κερδίσει δύο χρόνια νωρίτερα το βραβείο των Πυθικών αγώνων στην αύληση» (Αλμπανίδης, 2004, σελ. 272). Επιπρόσθετα, ο Αλμπανίδης (2004) αναφέρει ότι «[οι] μουσικοί αγώνες στην αρχαιότητα ήταν όχι μόνο διαγωνισμοί τέχνης στη μουσική (όπως την εννοούμε σήμερα) αλλά ταυτόχρονα διαγωνισμοί στην ποίηση και όρχηση (χορό)» (σελ. 274).

Οι αγώνες στην αρχαία Ελλάδα ήταν μια γιορτή, μια 'κοινή απόλαυση' για όλους. Ήταν 'πανηγυρική τελετή' που «γινόταν εφικτή χάρη σε τρεις θεσμούς που συνδέονταν στενά με τους αγώνες: την πανηγυριν, τους θεωρούς και τους προξένους» (Bernand, 2004, σελ. 50). Οι θεωροί ήταν οι «επίσημοι απεσταλμένοι που είχαν καθήκον να αναγγείλουν την έναρξη των αγώνων» (Bernand, 2004, σελ. 54), ενώ οι πρόξενοι «διορίζονταν με διατάγματα των πόλεων που τους ανέθεταν το καθήκον να υποδέχονται και να φιλοξενούν τους πολίτες οι οποίοι προέρχονταν από φιλικές πόλεις» (Bernand, 2004, σελ. 62).

Μια εξίσου σημαντική πηγή είναι ο Ισοκράτης που στην 100η Ολυμπιάδα, το 380 π.Χ., εκφώνησε λόγο που ονομάστηκε 'Πανηγυρικός', καλώντας τους Έλληνες να ξεχάσουν τα μίσση και τις αντιπαλότητες που υπάρχουν μεταξύ τους και να συναθροιστούν για τους 'Αγώνες'. Αναφέρει αποσπασματικά:

Τῶν τοίνυν τὰς πανηγύρεις καταστησάντων δικαίως ἐπαινουμένων ὅτι τοιοῦτον ἔθος ἡμῖν παρέδωσαν ὥστε σπεισαμένους καὶ τὰς ἔχθρας τὰς ἐνεστηκυίας διαλυσαμένους συνελθεῖν εἰς ταῦτόν, καὶ μετὰ ταῦτ' εὐχὰς καὶ θυσίας κοινὰς ποιησαμένους ἀναμνησθῆναι μὲν τῆς συγγενείας τῆς πρὸς ἀλλήλους ὑπαρχούσης, εὐμενεστέρας δ' εἰς τὸν λοιπὸν χρόνον διατεθῆναι πρὸς ἡμᾶς αὐτούς, καὶ τὰς τε παλαιὰς ξενίας ἀνανεώσασθαι καὶ καινὰς ἐτέρας ποιήσασθαι, [44] καὶ μήτε τοῖς ἰδιώταις μήτε τοῖς διενεγκοῦσιν τὴν φύσιν ἀργὸν εἶναι τὴν διατριβὴν, ἀλλ' ἀθροισθέντων τῶν Ἑλλήνων ἐγγενέσθαι τοῖς μὲν ἐπιδείξασθαι τὰς αὐτῶν εὐτυχίας, τοῖς δὲ θεάσασθαι τούτους πρὸς ἀλλήλους ἀγωνιζομένους, καὶ μηδετέρους ἀθύμως διάγειν, ἀλλ' ἑκατέρους ἔχειν ἐφ' οἷς φιλοτιμηθῶσιν, οἱ μὲν ὅταν ἴδωσι τοὺς ἀθλητὰς αὐτῶν ἔνεκα πονοῦντας, οἱ δ' ὅταν ἐνθυμηθῶσιν ὅτι πάντες ἐπὶ τὴν σφετέραν θεωρίαν ἤκουσιν, τοσοῦτων τοίνυν ἀγαθῶν διὰ τὰς συνόδους ἡμῖν γινομένων, οὐδ' ἐν τούτοις ἡ πόλις ἡμῶν ἀπελείφθη. (Μετάφραση: Δικαίως λοιπὸν ἐπαινοῦνται ἐκεῖνοι που καθιέρωσαν τὴν πανηγύρειν, διότι μας παρέδωσαν ἓνα ἔθιμο τέτοιας σημασίας ὥστε, ἀφοῦ με σπονδὲς καὶ θυσίαις θεμελιώνουμε τὴν ἀγάπην καὶ τὴν εἰρήνην μεταξύ μας καὶ παραμερίζουμε τὴν ἐχθρότητα που μας χωρίζει, συγκεντρωνόμαστε ὅλοι μαζί στὸν ἴδιο τρόπο καὶ ἐκεῖ ἀναπέμπουμε εὐχὲς στὸς κοινὸς θεοὺς καὶ προσφέρουμε σ' αὐτοὺς θυσίαις, ἐπαναφέρουμε στὴ μνήμην μας τὴν κοινὴ καταγωγή μας καὶ διατιθέμεθα στὸ ἐξῆς συμπαθῶς ἀναμεταξύ μας,

ανανεώνουμε προσέτι τις παλαιές φιλικές μας σχέσεις, και εγκαινιάζουμε ακόμη νέες. Και ούτε για τους κοινούς ανθρώπους, ούτε για κείνους που έχουν φύση ξεχωριστή, είναι άσκοπη η προσέλευσις στις πανηγυρικές συγκεντρώσεις, διότι, αφού συναθροισθούν εκεί όλοι οι Έλληνες, βρίσκουν την ευκαιρία άλλοι να επιδείξουν τις σωματικές και πνευματικές τους αρετές, άλλοι να καμαρώσουν τους συναγωνιζομένους, και γενικά κανείς από τους παρευρισκομένους στις εορτές δεν αισθάνεται πλήξι, διότι και οι δύο κατηγορίες των ανθρώπων, που συναθροίζονται εκεί, αισθάνονται τη συγκίνηση εκείνη που ικανοποιεί τη φιλοτιμία τους· οι θεαταί διότι αντιλαμβάνονται ότι οι αθληταί αγωνίζονται και κοπιάζουν χάριν αυτών, οι αθληταί διότι έχουν υπ' όψιν ότι οι πανηγυρισταί έχουν συγκεντρωθεί εκεί για να τους καμαρώσουν) (Ισοκράτης Πανηγυρικός 4 43-45).

Ο Ισοκράτης στον λόγο του αποδίδει περισσότερη αξία στο γεγονός της συνάθροισης των πολιτών και όχι στην έκβαση ενός αγώνα και στην αθλητική επίδοση. Για τον ίδιο, μεγαλύτερη σημασία δεν έχει ένας αγώνας αυτός καθαυτός, αλλά το γεγονός της συγκέντρωσης των πολιτών εκεί για τη διεξαγωγή, συμμετοχή και παρακολούθηση αυτού του αγώνα. Την άποψη αυτή επικυρώνει και ο Chrisp (2003), ο οποίος επισημαίνει ότι οι 'αγώνες' και γενικά οι 'πανηγύρεις' ήταν μια ευκαιρία για τους αρχαίους Έλληνες να συναθροιστούν σε ένα μέρος και «να γιορτάσουν την κοινή τους κουλτούρα» (σελ. 22). Επιπρόσθετα, ο Ισοκράτης, θεωρώντας τους 'Αγώνες' ως το μέσο με το οποίο συγκεντρώνεται ο κόσμος, πιστεύει πως με αυτόν τον τρόπο ενισχύεται και ακμάζει ο ελληνικός πολιτισμός, ενώ σε αυτούς μπορούσε κανείς «να δει αγώνες όχι μονάχα ταχύτητας και δυνάμεως σωματικής, αλλά και λόγων και ιδεών και όλων των άλλων έργων» (Αλμπανίδης, 2004, σελ. 270).

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι θεμελιώδες χαρακτηριστικό της πανήγυρις στην αρχαία Ελλάδα συνιστά η έννοια της συνάθροισης, της συνεύρεσης δηλαδή των ανθρώπων σε ένα μέρος με σκοπό την ομόνοια, την υπενθύμιση της κοινής καταγωγής, την ανάπτυξη και ενδυνάμωση φιλικών σχέσεων και τη δημιουργία νέων, 'ευχές στους κοινούς θεούς'. Κατά τη διάρκεια αυτών των συναντήσεων πραγματοποιούνται αθλητικοί και μουσικοί αγώνες, παιχνίδι και χορός, τα οποία συνιστούν βασικά συστατικά στοιχεία της πανήγυρις στην αρχαία Ελλάδα.

Πίνακας 1. Η 'πανήγυρις' στην αρχαία Ελλάδα

Η 'πανήγυρις' στην αρχαία Ελλάδα	
Σκοπός	Συνάθροιση του λαού σε ένα μέρος (τόπος συνεύρεσης)
Χαρακτηριστικά	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Θεμελίωση αγάπης και ειρήνης ▪ Ανάπτυξη, ενδυνάμωση και δημιουργία φιλικών σχέσεων ▪ Ομόνοια ▪ Υπενθύμιση κοινής καταγωγής ▪ Επίκληση εύνοιας σε κοινούς θεούς ▪ Εκδηλώσεις, διεξαγωγή αθλητικών και μουσικών αγώνων ▪ Παιχνίδι και ▪ Χορός

Το πανηγύρι στη σύγχρονη Ελλάδα

Στη σύγχρονη Ελλάδα, ο όρος 'πανηγύρι' διατηρεί την έννοια της συνάθροισης, της συγκέντρωσης και της εορτής. Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη (2006), ο όρος πανηγύρι στην σύγχρονή του χρήση αναφέρεται στον:

Ομαδικό εορτασμό της μνήμης αγίου ή άλλης θρησκευτικής επετείου, που τελείται με τη συμμετοχή των κατοίκων περιοχής και περιλαμβάνει θρησκευτικές εκδηλώσεις (λειτουργία,

λιτανεία κ.λπ.), αλλά και τη σύσταση προσωρινής υπαίθριας αγοράς, χορό... [είναι] ομαδική και θορυβώδης διασκέδαση [και λειτουργεί ως] μεγάλη, υπαίθρια αγορά [...] στην οποία πωλούνται κυρ. αγροτικά, οικοτεχνικά και βιοτεχνικά προϊόντα (σελ. 1312).

Ακόμα ο όρος 'πανηγύρι' συνδέεται με το παζάρι, την εμποροπανήγυρη και το ομαδικό γλέντι (Μανδαλά, 1990, 1999). Επιπρόσθετα, ο Αναγνωστόπουλος (1992) αναφέρει το αρχαίο ρήμα 'πανηγυρίζω' που σημαίνει «παίρνω μέρος σε πανηγύρι, πανηγυρίζω, γιορτάζω» και το ουσιαστικό 'πανήγυρις' που σημαίνει συγκέντρωση (σελ. 843). Τέλος, ο Παπαναστασίου (2000) αναφέρει ότι 'πανηγυρίζω' σημαίνει «κάνω πανηγύρι, συμμετέχω σε πανηγύρι, εορτάζω» (σελ. 187).

Στην ελληνική μουσικοχορευτική παράδοση, το πανηγύρι κατέχει σημαντική θέση. Ο Νεραϊδιώτης (2015) αναφέρει πως τα πανηγύρια:

Είναι από τα πιο αξιόλογα και πολύτιμα κομμάτια του λαϊκού μας πολιτισμού [...] είναι ένας θεσμός που η ιστορία του χάνεται στο παρελθόν [και] πρόκειται για το κορυφαίο γεγονός, που στο διάβα του χρόνου, για πολλούς αιώνες, παίζει σημαντικό ρόλο στα δρώμενα της τοπικής κοινωνίας, γι' αυτό και αγαπήθηκε από κάθε γενιά» (σελ. 62).

Σύμφωνα με τον ίδιο (Νεραϊδιώτης, 2015), στο πανηγύρι «δεν τραγουδούσαν για να ξεχωρίσουν απ' τον κόσμο, τραγουδούσαν για να σμίξουνε τον κόσμο [και τους ένωναν] τα κοινά βιώματα, τα ίδια ήθη και έθιμα, τα ίδια μουσικά ακούσματα, τα ίδια προβλήματα και δυσκολίες της ζωής» (σελ. 63).

Το πανηγύρι, λοιπόν, λειτουργεί ουσιαστικά ως συνδεδετικός κρίκος της τοπικής κοινωνίας και είναι μια ευκαιρία των ντόπιων να συναντηθούν σε ένα μέρος. Σύμφωνα με τον Ράφτη (1985), «χωρίς αυτό, το χωριό δεν είναι παρά ένα σύνολο σπιτιών» (σελ. 107). Ο ίδιος συμπληρώνει πως «το πανηγύρι είναι το γενικό προσκλητήριο των ζωντανών δυνάμεων του χωριού» (Ράφτης, 1985, σελ. 107). Σήμερα, όπου πολλοί έχουν εγκατασταθεί εκ νέου στα αστικά κέντρα, το πανηγύρι είναι και η αφορμή της επιστροφής στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, συναντώντας συγγενείς και φίλους.

Τα πανηγύρια πραγματοποιούνται συνήθως με αφορμή εορτασμού Αγίων, ενώ πολλά από αυτά πραγματοποιούνται τους καλοκαιρινούς μήνες, όπου υπάρχει η δυνατότητα προσέλευσης σε αυτά και των 'ξενιτεμένων' που μένουν μόνιμα πλέον στα αστικά κέντρα (βλ. ενδεικτικά Βοζίκας, 2006; Βρετού, 2012; Γιαννοπούλου, 1998; Γιώτη, 2007; Δελατόλας & Δελατόλας, 2016; Δημητρακοπούλου, 2016; Θεοδωρίδου, 2013; Καρτέρη, 2018; Κεραμίδας, 2007; Koutsouba, 1997; Μανωλάτος, 2016; Μαργαρίτη, 2021; Μιχελλή, 2018; Νεραϊδιώτης, 2015; Ράφτης, 1985; Σοκόλας, 2017).

Ο Κεραμίδας (2007), για παράδειγμα, αναφέρει για το πανηγύρι της Μέβγεζας, που γίνεται στις 15 Αυγούστου, ότι «οι συγγενείς και φίλοι από τα γύρω χωριά ή ακόμη και από μακριά, θεωρούσαν υποχρέωσή τους να πάνε να ιδούν τους συγγενείς και φίλους στο πανηγύρι τους» (σελ. 114). Η Καραθανάση (2016) αναφέρει ότι «τα πανηγύρια αποτελούσαν αφορμή επαναπατρισμού των ξενιτεμένων [και] λειτουργούν σαν μοχλός συσπείρωσης» (σελ. 48). Επιπλέον, στα πανηγύρια «αντανακλώνται οι κοινωνικές δομές, οι έμφυλες πρακτικές, οι πολιτικές προεκτάσεις, οι ταυτότητες και οι ετερότητες της τοπικής κοινωνίας» (Δημόπουλος, 2017, σελ. 155). Σύμφωνα με τον Δημόπουλο (2017), τα πανηγύρια συνιστούν μια «διαδικασία αναψυχής [και είναι] μια ευκαιρία για διασκέδαση, ψυχαγωγία και χορό» (σελ. 155).

Η Μαργαρίτη (2021) αναφέρει με τη σειρά της ότι:

Το πανηγύρι αποτελεί για κάθε τόπο μία πολύ ιδιαίτερη μέρα στον κύκλο του χρόνου [...] Πρόκειται, δηλαδή, για μία κοινωνική εκδήλωση που εμπεριέχει νοήματα, συμβολισμούς και νέες πολιτισμικές ανακαλύψεις. Το πανηγύρι είναι ένα έθιμο, μια σημαντική γιορτή και μία σταθερή οργανωμένη δραστηριότητα με κοινωνικούς σκοπούς και γι' αυτό μπορεί να χαρακτηριστεί ως κοινωνικός θεσμός (σελ. 33).

Η ίδια ερευνήτρια (Μαργαρίτη, 2021) επισημαίνει ότι «το πανηγύρι συμβολίζει την ενότητα και τη συνοχή της κοινότητας [και πως] όποιες αντιπαλότητες υφίστανται εκτονώνονται μέσα από το χορό» (σελ. 34). Ως εκ τούτου, το πανηγύρι λειτουργεί ως το μέσο με το οποίο διασφαλίζονται και

μεταβιβάζονται οι αξίες της κοινότητας στις νεότερες γενιές και συμφιλιώνεται 'το παρελθόν με το παρόν'. Η Μαργαρίτη (2021) καταλήγει στο συμπέρασμα πως:

Το πανηγύρι αποτελεί σύμβολο ιδιαίτερης ταυτότητας, που συσπειρώνει τους κατοίκους σε μια κοινή αίσθηση και έκφραση του συλλογικού «ανήκειν». Μέσω του πανηγυριού, στον γεμάτο συμβολισμούς χώρο της πλατείας, οι συγχωριανοί ανανεώνουν την πολιτισμική τους ταυτότητα και εξασφαλίζουν τη συνέχεια της κοινωνικής μνήμης. Η συμμετοχή στο πανηγύρι θεωρείται εμβάπτιση στο συλλογικό παρελθόν της κοινότητας και αποτελεί μοναδική ευκαιρία ανανέωσης των δεσμών των διασκορπισμένων κατοίκων (σελ. 34-35).

Στα πανηγύρια σημαντική θέση κατέχει ο χορός (βλ. ενδεικτικά Αυλογιάρης, 2020; Δημόπουλος, 2011, 2017; Θάνου, 2017, Καραθανάση, 2016; Καρανικόλα-Τσουβέλα, 2016, Koutsouba, 1995, 1997; Μιχελλή, 2018; Ντόκας, 2017; Φιλιππίδου, 2006, 2011, 2018; Φούντζουλας, 2012, 2016). Η Θεοδωρίδου (2013), στην προσπάθειά της να καταγράψει διάφορα πανηγύρια της Ήμβρου, διαπίστωσε πως σε όλα τα ήθη και έθιμα της Ήμβρου που είχαν αφετηρία κάποιο θρησκευτικό γεγονός, «συμμετείχε όλο το χωριό, νέοι, γέροι και παιδιά και όλα κατέληγαν σε χορό και τραγούδια πάντα με τη συνοδεία βιολιού και λαούτου στην πλατεία του χωριού» (Θεοδωρίδου, 2013, σελ. 48).

Η Koutsouba (1997) αναφέρει στην έρευνά της για τη Λευκάδα ότι πολλά από τα πανηγύρια πραγματοποιούνται τους καλοκαιρινούς μήνες, γίνονται με αφορμή εορτασμού Αγίων και συνιστούν μια ευκαιρία για γνωριμία και χορό, καθώς και τόπο ανάδειξης των κοινωνικών σχέσεων της κάθε τοπικής κοινότητας. Ο Νεραϊδιώτης (2015) αναφέρει πως «στα Ανατολικά Τζουμέρκα το πανηγύρι είναι τρόπος ζωής, με τους ανθρώπους να γλεντάνε και τους Αγίους να συνομιλούν με τα τραγούδια μας και γενικότερα με τη λαϊκή μας παράδοση» (σελ. 6). Ο ίδιος κάνει λόγο για πανηγύρια όπου «μουσική και χορός είναι αλληλένδετα μεταξύ τους, και στο αποκορύφωμα δημιουργούν μια παραδοσιακή έκσταση, μια μουσικοχορευτική πανδαισία» (Νεραϊδιώτης, 2015, σελ. 69).

Η Δημητρακοπούλου (2016) αναφέρει στη μελέτη της που αφορά τη Χώρα Γορτυνίας, ότι «το πανηγύρι λειτουργούσε [...] ως ένα μέσο συνεύρεσης, αλληλοεπικοινωνίας και αλληλογνωριμίας των κατοίκων της περιοχής με τους ξενιτεμένους και με τους κατοίκους των γύρω περιοχών» (σελ. 27). Παρουσιάζει το πανηγύρι της Παναγίας στο οποίο σημαντική θέση κατέχει ο χορός. Σύμφωνα με την ίδια, «ο κόσμος ήταν πολύς και για να χορέψει έπρεπε να περιμένει τη σειρά του» (Δημητρακοπούλου, 2016, σελ. 26-27).

Η Καραθανάση (2016), στη μελέτη της για τη μουσικοχορευτική παράδοση του Ζαγορίου, αναφέρει πως τα πανηγύρια και τα γλέντια αποτελούν μορφές κοινωνικής έκφρασης. Παρουσιάζει το γλέντι ως τη «βασική τελετουργική πρακτική της παραδοσιακής κοινότητας» και κάνει λόγο για πανηγύρια που κρατούν δύο με τρεις μέρες «με όργανα και κομπανίες, γλεντιστές, μερακλήδες χορευτές και χορεύτριες και αθρόα προσέλευση κόσμου από τα γύρω χωριά και τα κοντινά αστικά κέντρα» (Καραθανάση, 2016, σελ. 49).

Η Καρανικόλα-Τσουβέλα (2016), στη διατριβή της που αφορούσε το πανηγύρι του Αϊ-Συμιού στο Μεσολόγγι, διατυπώνει πως τα πανηγύρια «κατέχουν σημαντική θέση στο πολιτισμικό γίνεσθαι» (σελ. 68). Διαπιστώνεται και σε αυτήν την περίπτωση η σημασία του χορού και του γλεντιού αφού «πανηγυριστές, παρευρισκόμενοι και οργανοπαίχτες, γίνονται ένα στη χαρά, στον χορό, στον ενθουσιασμό, στο πάθος για τη ζωή» (Καρανικόλα-Τσουβέλα, 2016, σελ. 98). Σύμφωνα με την ίδια ερευνήτρια, «το πανηγύρι δίνει χαρά και σε αυτούς που το παρακολουθούν, γιατί έχει ρυθμό και αρμονία και παρέχει θέαμα... [και] οι καλεσμένοι μπορούν να παραγγείλουν να τους παίξει η ζυγιά το τραγούδι που τους αρέσει για να χορέψουν» (Καρανικόλα-Τσουβέλα, 2016, σελ. 116).

Ο Ντόκας (2017) στην έρευνά του για τα Λεπιανά Ευρυτανίας αναφέρει ότι τα πανηγύρια αποτελούσαν και αποτελούν μια ευκαιρία για τους ντόπιους να χορέψουν. Σύμφωνα με τον ίδιο, στο πανηγύρι του Αγίου Δημητρίου «ο χορός και το ρεπερτόριο που επικρατούσε διαμορφωνόταν από τις παραγγελίες του κόσμου [και] επικρατούσε το χαρακτηριστικό μουσικό ρεπερτόριο της

περιοχής» (Ντόκας, 2017, σελ. 44). Η Καχριμανίδη (2017), στην εργασία της για το ικαριώτικο πανηγύρι, αναφέρει πως σημαντικό χαρακτηριστικό του πανηγυριού είναι ο χορός, όπου «όλοι μαζί, νέοι, γέροι, παιδιά, τουρίστες χορεύουν επί ώρες» (σελ. 41). Στο πανηγύρι συμμετέχουν πλέον, εκτός από τους ντόπιους, και τουρίστες από όλη την Ελλάδα και τον κόσμο, καταλήγοντας στο συμπέρασμα πως το πανηγύρι έχει αποκτήσει έναν χαρακτήρα τουριστικής ατραξιόν και είναι πλέον ένα 'παγκόσμιο πολιτιστικό προϊόν', ένα 'προϊόν παγκόσμιας κουλτούρας' (Fatourou, 2016).

Η Ιωακειμίδου (2018), στη μελέτη της που αφορούσε τη μουσικοχορευτική παράδοση του Πολυδενδρίου Αττικής, κατέγραψε πανηγύρια όπου σκοπός τους ήταν και είναι η συγκέντρωση των ντόπιων για να χορέψουν και να διασκεδάσουν και «κοινό σημείο [αυτών] αποτελούσε το γλέντι που ακολουθούσε με μουσική και χορό» (σελ. 40). Η Καρτέρη (2018) προσέγγισε το πανηγύρι ως μέσο τοπικής πολιτιστικής ανάπτυξης αναδεικνύοντας παράλληλα τη θρησκευτική, κοινωνική, ιστορική και πολιτιστική διάστασή του. Συγκεκριμένα, η ερευνήτρια (Καρτέρη, 2018) ασχολήθηκε με το πανηγύρι της Αγίας Αγάθης στο Αιτωλικό Αιτωλοακαρνανίας και αναφέρει τη σημασία, τον χαρακτήρα του χορού και τη θέση που κατέχει στο πανηγύρι αυτό:

Το «χοροστάσι» στήνονταν στην πλατεία του χωριού, συνήθως δίπλα από την εκκλησία [...] όπου στρώνονταν τα τραπέζια και στήνονταν οι χοροί είτε με όργανα, είτε με τραγούδια με το στόμα. Ο κόσμος χόρευε ομαδικά σε κύκλο που συμβόλιζε μια δημοκρατική κοινότητα με τον πρώτο χορευτή να δείχνει το ταμπεραμέντο του και αφού ολοκληρώσει τις φιγούρες του να περνά τελευταίος, ώστε να παραχωρήσει στον επόμενο την πρωτιά και να ξαναστηρίζει την ομάδα του χορού, την κοινότητα (σελ. 18).

Με τη σειρά της, η Μιχελλή (2018) αναφέρει στοιχεία για τα πανηγύρια της Πάτμου όπου «τα πανηγύρια διατηρούν τη δομή και τον χαρακτήρα τους με εκείνα του παρελθόντος καθώς έχουν τη μορφή της συγκέντρωσης με φαγητό, ποτό και τη συνοδεία μουσικών οργάνων, γεγονός που επέτρεπε στους πανηγυριστές να χορέψουν και να διασκεδάσουν μέχρι και τις πρώτες πρωινές ώρες» (σελ. 233). Επιπλέον, ο Αυλογιάρης (2020), στη μελέτη του που αφορούσε το πανηγύρι του Διλόφου Κοζάνης, κατέγραψε το μουσικοχορευτικό ρεπερτόριο, τονίζοντας τη σημασία του χορού και του πανηγυριού για τους κατοίκους.

Η Γιαννακοπούλου (2020), επιχειρώντας να αναδείξει τη μουσικοχορευτική παράδοση της Συκιάς Λακωνίας, αναφέρει πανηγύρια της περιοχής όπου ο χορός κατείχε και κατέχει κεντρικό ρόλο. Η Μαργαρίτη (2021), στην έρευνά της για το Ολυμπίτικο πανηγύρι του Άη Γιάννη στη Βρουκούντα της Ολύμπου Καρπάθου, αναφέρει:

Τα πανηγύρια αποτελούν ένα ζωντανό κομμάτι της κοινωνικής ζωής κάθε τόπου. Είναι η τοπική γιορτή, η συνάθροιση, το αντάμωμα, η μάζωξη, η συζήτηση, η ευκαιρία να βρεθεί κανείς με τους συγχωριανούς του και φυσικά η αφορμή για γλέντι. Σε προηγούμενες εποχές, τα πανηγύρια αποτελούσαν έναν τρόπο συνάντησης όλων των κατοίκων [...] Οι σχέσεις των μελών της κοινότητας συσφίγγονταν, με τους νέους να ξεκινούν τον χορό ... (σελ. 33-34).

Η Μαργαρίτη (2021) αναφέρει και τα χαρακτηριστικά του Ολυμπίτικου γλεντιού όπου σημαντική θέση κατέχει ο σεβασμός προς τους ιερείς, τους άρχοντες, τους γέρους και τις γυναίκες, το 'άτυπο και αυστηρά τυπικό' του γλεντιού και του χορού. Επιπρόσθετα, η ίδια ερευνήτρια (Μαργαρίτη, 2021), χαρακτηρίζει το πανηγύρι-γλέντι ως 'τόπο συναισθημάτων'.

Άλλοι μελετητές προσέγγισαν διάφορες πτυχές του πανηγυριού και ασχολήθηκαν με ζητήματα μουσικής ταυτότητας (Αυγουστίδης, 2009; Μανωλάτος, 2016), προσφυγικής ταυτότητας (Λάττα κ.ά., 2021), ζητήματα επιτέλεσης, αναβίωσης και μνήμης (Μπαρμπάκη, 2016) καθώς και λειτουργίας της μουσικής στα αθλήματα των πανηγύρεων και συγκεκριμένα στην παραδοσιακή πάλη (Ιατρούδη, 2015). Οι Λούσκου και Νικολιδάκης (2006), αναφέρουν ότι:

Και αν τη Λαμπρή, τ' Άϊ Γιωργιού ή άλλη καλοκαιριάτικη γιορτή ανέβαινες στα ορεινά χωριά, στα μοναστήρια ή ακόμα ψηλότερα, στ' απάτητα λημέρια, μ' έκπληξη θα 'βλεπες αναστημένη άξαφνα την αρχαία Ελλάδα -κι ας μην είχαν ακούσει να μιλάνε ποτέ γι' αυτήν- στους λεβέντες της κλεφτουριάς, που παράβγαιναν στο λιθάρι, το πήδημα, το τρέξιμο, τις ομάδες (σελ. 227).

Οι ίδιοι συγγραφείς επισημαίνουν ότι:

Είναι, λοιπόν, φανεροί οι λόγοι για τους οποίους οι αθλητικοί λαϊκοί αγώνες αποτελούσαν ανέκαθεν βασικές εκδηλώσεις σε πανηγύρια και σε άλλες περιπτώσεις του κύκλου της ζωής μιας παραδοσιακής κοινότητας [και πως οι αθλητικοί αγώνες της αρχαίας Ελλάδας] επιβιώνουν στα νεοελληνικά πανηγύρια με τη μορφή των αγωνιστικών εθίμων (Λούσκου & Νικολιδάκης, 2006, σελ. 228).

Ο Σοκόλας (2017) επιχειρήσε μια μουσειακή προσέγγιση στο πανηγύρι, χρησιμοποιώντας την έννοια της πολιτιστικής πολιτικής, αναδεικνύοντας το πανηγύρι ως μέρος της άυλης 'ζωντανής' πολιτιστικής κληρονομιάς και την ανάγκη διαφύλαξής του. Επιπρόσθετα, στη βιβλιογραφία απαντώνται και νεότερες εκδηλώσεις οι οποίες συνδέονται στενά με τον χορό και το γλέντι, καθώς και με τη συγκέντρωση όλης της κοινότητας, και οι οποίες, με το πέρασμα των χρόνων, αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για τη συγκεκριμένη κοινότητα και καθιερώνονται ως το τοπικό πανηγύρι της (Παγκοζίδης, 2023). Μια τέτοια 'μετάβαση' στη συνείδηση μιας κοινότητας φανερώνει τη σημασία που έχει το πανηγύρι ως έννοια και ως μέσο με το οποίο ενώνεται και συσπειρώνεται ο κόσμος σε ένα μέρος για ένα γεγονός, με στόχο την εγκαινίαση νέων ή την ενδυνάμωση παλαιών σχέσεων, τη γνωριμία και τη συζήτηση, τη διασκέδαση και τη χαρά, έχοντας ως αναπόσπαστο στοιχείο τον χορό και το γλέντι.

Πίνακας 2. Το πανηγύρι στη σύγχρονη Ελλάδα

Το πανηγύρι στη σύγχρονη Ελλάδα	
Σκοπός	Συνάθροιση του λαού σε ένα μέρος (τόπος συνεύρεσης)
Χαρακτηριστικά	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Ανάπτυξη, ενδυνάμωση και δημιουργία φιλικών σχέσεων ▪ Ομόνοια ▪ Συνήθως πραγματοποιείται με αφορμή τον εορτασμό Αγίων ▪ Εκδηλώσεις, ενδεχομένως διεξαγωγή αθλητικών αγώνων ▪ Παιχνίδι και ▪ Χορός

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Από την ανάλυση τόσο της πανηγυρις στην αρχαία Ελλάδα όσο και του πανηγυριού στην σύγχρονη Ελλάδα που προηγήθηκε, αναδεικνύονται ομοιότητες αλλά και διαφορές μεταξύ τους. Καταρχάς, μοιράζονται έναν κοινό κύριο σκοπό που είναι η συνάθροιση ατόμων, κοινής καταγωγής ως επί το πλείστον, σε ένα συγκεκριμένο τόπο, για τη διεξαγωγή ενός συγκεκριμένου γεγονότος, την ενδεχόμενη ανταλλαγή υλικών και άυλων πραγμάτων, καθώς και τη δημιουργία κλίματος ομόνοιας μεταξύ των συμμετεχόντων με στόχο την ενδυνάμωση των σχέσεων. Επιπρόσθετα, η μουσική, ο χορός και το τραγούδι συνιστούν αναπόσπαστα στοιχεία τους. Από την άλλη, το στοιχείο του «αγώνα» που εμφανίζεται στην αρχαιότητα, παρότι εμφανίζεται κατά τόπους σήμερα όπως, για παράδειγμα, η παραδοσιακή πάλη στα πανηγύρια του νομού Σερρών (Ιατρούδη, 2015) ή στο πανηγυράκι του Αι Γιωργιού στην Αράχοβα (Λούσκου & Νικολιδάκης, 2006), δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι γενικευμένο χαρακτηριστικό. Επιπλέον, οι συναθροίσεις αυτές συχνά, και στις δύο περιπτώσεις, πραγματοποιούνταν για να τιμήσουν τα θεία (στην αρχαία Ελλάδα για να τιμήσουν τους θεούς, στη σύγχρονη Ελλάδα για τον εορτασμό κάποιου/ας αγίου/ας).

Συμπερασματικά, από τα παραπάνω μπορεί εύλογα να ισχυρισθεί κάποιος ότι ο χορός είναι κοινό χαρακτηριστικό στην 'πανηγυρι' της αρχαίας Ελλάδας και στο πανηγύρι της σύγχρονης Ελλάδας. Υπό την έννοια αυτή, δεν είναι άτοπο να υποστηριχθεί ότι η 'πανηγυρις' στην αρχαία

Ελλάδα, στο διάβα του χρόνου, μέσα από μετασχηματισμούς και με την επιρροή πολλών παραγόντων και συνθηκών (κοινωνικών, πολιτικών, τεχνολογικών, θρησκευτικών, οικονομικών και άλλων) και το πανηγύρι στην σύγχρονη Ελλάδα συνιστούν τόπους τέλεσης του χορού και παρουσίας του ελληνικού παραδοσιακού χορού.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αλμπανίδης, Ε. (2004). *Ιστορία της άθλησης στον αρχαίο ελληνικό κόσμο*. SALTO.
- Αποστολόπουλος, Γ. (2001). *Άργος, Νεμέα, Επίδαυρος: Κέντρα Ολυμπιακής Παιδείας*. Άργος: Δήμος Άργους, Δήμος Μυκηναίων.
- Αυγουστίδης, Μ. (2009). *Η διαφορετική μουσική επιτέλεση στο σύγχρονο πανηγύρι/γλέντι στη Βόρεια και Νότια Χίο*. [Πτυχιακή εργασία, Άρτα: Τ.Ε.Ι. Ηπείρου, Σχολή Μουσικής Τεχνολογίας, Τμήμα Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής]. <http://apothetirio.teiep.gr/xmlui/handle/123456789/430>
- Αυλογιάρης, Α. (2020). *Πανηγύρι και κοινοτική συγκρότηση στο Δίλοφο Βοΐου Κοζάνης*. [Μεταπτυχιακή διατριβή. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης]. <https://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/25402>
- Bernand, A. (2004). *Ο δρόμος προς την Ολυμπία. Το πνεύμα των Ολυμπιακών Αγώνων*. (επιμ. Ελληνικής έκδοσης Α. Παππάς). Εκδόσεις Σαββάλας. (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 2003).
- Βοζίκας, Γ. (2006). *Το πανηγύρι της Αγίας Μαρίας στην Ηλιούπολη. Η σύγχρονη μορφή ενός πολιτισμικού φαινομένου στον ελληνικό αστικό χώρο και το κοινωνικο-οικονομικό του πλαίσιο*. [Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Τομέας Ανθρωπιστικών Σπουδών, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών].
- Βρετού, Κ. (2012). *Κάσος: Ο χορός και οι σκοποί, μέσα από τα κοινωνικά δρώμενα*. [Πτυχιακή εργασία, Τρίκαλα: ΤΕΦΑΑ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας]. <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/handle/11615/460>
- Γιακωβάκη, Ν., Κάσδαγλη, Α., Κιουσοπούλου, Τ., Κονόρτας, Π., Μπενβενίστε, Ρ., & Τελέλης, Γ. (2007). *Μεσαιωνική και Νεότερη Ιστορία. Από την ίδρυση της Κωνσταντινούπολης (330 μ.Χ.) ως τις αρχές του 18ου αιώνα: 5ο φυλλάδιο Συμπληρωματικού Υλικού Β Γυμνασίου*. ΥΠΕΠΦ ΕΠΕΑΕΚ II Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Γιαννάκης, Θ. (1998). *Ιστορία φυσικής αγωγής*. Συμμετρία.
- Γιαννακοπούλου, Χ. (2020). *Η μουσικοχορευτική παράδοση της Συκιάς Λακωνίας: Ιστορική-συγκριτική προσέγγιση*. [Πτυχιακή εργασία, Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών]. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2896851>
- Γιαννοπούλου, Τ. (1998). *Ο χορός του πανηγυριού στο Κανάλι της Πρέβεζας στην κοινωνία του χθες και του σήμερα*. [Πτυχιακή εργασία, Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών].
- Γιώτη, Ε. (2007). *Λαογραφικά στοιχεία του Μαυρομματίου Καρδίτσας*. [Πτυχιακή εργασία, Τρίκαλα: ΤΕΦΑΑ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας]. <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/handle/11615/1126>
- Chrisp, P. (2003). *Η αρχαία Ελλάδα αποκαλύπτεται*. (επιμ. Ελληνικής έκδοσης Α. Ντόλκα). Πατάκη.
- Δελατόλας, Α., & Δελατόλας, Μ. (2016). *Βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη στη Νήσο Τήνο: «Ο θρησκευτικός τουρισμός και η ανάπτυξη του εναλλακτικού τουρισμού»*. [Πτυχιακή εργασία, Αθήνα: Ανώτατο Τεχνολογικό Ίδρυμα Πειραιά, Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής]. https://scholar.google.com/scholar?hl=el&as_sdt=0%2C5&q=%CE%94%CE%B5%CE%BB%CE%B1%CF%84%CF%8C%CE%BB%CE%B1%CF%82+%CE%A4%CE%B7%CE%BD%CE%BF%CF%82&btnG=
- Δημητρακοπούλου, Μ. (2016). *Χορός και λαϊκός πολιτισμός: Η περίπτωση της Χώρας Γορτυνίας*. [Πτυχιακή εργασία, Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών]. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/1908495>
- Δημόπουλος, Κ. (2011). *Συνιστώσες του χώρου και έμφυλες χορευτικές πρακτικές. Οι πεδινές και ορεινές κοινότητες της Καρδίτσας Θεσσαλίας κατά το χρονικό διάστημα 1920-1980*. [Μεταπτυχιακή διατριβή. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών]. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/1673784>
- Δημόπουλος, Κ. (2017). *Διαχρονικές και συγχρονικές διαδικασίες στο παιχνίδι κατασκευής της έμφυλης ταυτότητας. Χορός και έμφυλος μετασηματισμός στην κοινότητα Μεγάλων Καλυβίων Τρικάλων*

- Θεσσαλίας. [Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών]. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2738695>
- Ευρωπαϊκό Κέντρο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων. (n.d). Πανηγύρια. <https://exploringbyzantium.gr/EKBMM/Page?name=yptomeleti&lang=gr&id=12&sub=5&level=2>
- Θάνου, Α. (2017). *Διαβατήριες τελετουργίες και χορός στην Περαχώρα Λουτρακίου*. [Πτυχιακή εργασία, Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών]. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/1714507#fields>
- Θεοδωρίδου, Α. (2013). *Ίμβρος: Ιστορία, ήθη-έθιμα, μουσικοχορευτική προσέγγιση και ο χορός ως αναπόσπαστο κομμάτι των κοινωνικών γεγονότων*. [Πτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη: ΣΕΦΑΑ, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης]. <https://ikee.lib.auth.gr/record/133165/?ln=el>
- Ιατρούδη, Τ. (2015). *Η λειτουργία της μουσικής στα αθλήματα των πανηγύρεων. Η ζυγιά ζουρνά και νταουλιού στην παραδοσιακή πάλη των πανηγύρεων του Νομού Σερρών και των περιχώρων του Σοχού Θεσσαλονίκης*. [Πτυχιακή εργασία, Άρτα: Τ.Ε.Ι. Ηπείρου, Τμήμα Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής]. <http://apothetirio.teiep.gr/xmlui/handle/123456789/5256>
- Ιωακειμίδου, Κ. (2018). *Η χορευτική παράδοση του Πολυδενδρίου Αττικής*. [Πτυχιακή εργασία, Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών]. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2817635>
- Καμπουρίδης, Π. (2019). *Περιστατικά βίας και Ολυμπιακό Ιδεώδες στους Σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες*. [Πτυχιακή εργασία, Αθήνα: ΣΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών]. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2863313#fields>
- Καραθανάση, Ε. (2016). *Το φαγητό, η μουσική, το γλέντι: Πολιτισμικά συμφραζόμενα στο Ζαγόρι*. [Πτυχιακή εργασία, Άρτα: Τ.Ε.Ι. Ηπείρου, Σχολή Καλλιτεχνικών Σπουδών, Τμήμα Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής]. <http://apothetirio.teiep.gr/xmlui/handle/123456789/5368>
- Καρανικόλα-Τσουβέλα, Ε. (2016). *Το πανηγύρι του Αϊ-Συμιού στο Μεσολόγγι. Ιστορική-κοινωνική και παιδαγωγική διερεύνηση*. [Διδακτορική διατριβή. Φλώρινα: Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης]. <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/37580>
- Καρτέρη, Κ. (2018). *Το πανηγύρι ως μέσο τοπικής πολιτιστικής ανάπτυξης. Η περίπτωση του πανηγυριού της Αγία Αγάθης στο Αιτωλικό Αιτωλοακαρνανίας*. [Μεταπτυχιακή διατριβή. Αγρίνιο: Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο]. <https://apothesis.eap.gr/handle/repo/37610>
- Καχριμανίδη, Δ. (2017). *Το ικαριώτικο πανηγύρι στον Χριστό Ραχών. Ο βιολιστής Νίκος Φάκαρος - Μια εθνογραφική προσέγγιση*. [Πτυχιακή εργασία, Αθήνα: Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών]. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/1518873#fields>
- Κεραμίδας, Δ. (2007). *Μέβγεζα (Παλαιόπυργος)*. Ιωάννινα: Πολιτιστικός Εξωραϊστικός Σύλλογος Παλαιοπυργιτών.
- Koutsouba, M. (1995). Restoration or collapse of the (dance) tradition? The case of the dance Tsamikos on the island of Lefkada, Greece. In J. Adshead-Landsdale, & C. J. Jones (proceedings compilers), *Border Tensions: Dance and Discourse, Proceedings of the 5th Study of Dance Conference* (pp. 209-218). UK: University of Surrey, Department of Dance Studies.
- Koutsouba, M. (1997). *Plurality in motion: Dance and cultural identity on the Greek Ionian island of Lefkada*. [Ph.D. thesis. London: Goldsmiths College, University of London].
- Κυπρή, Ε-Α. (2017). *Η ακμή του αθλητισμού στην ελληνική αρχαιότητα και φαινόμενα παρακμής*. [Πτυχιακή εργασία, Αθήνα: ΣΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών]. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/1332766#fields>
- Λάττα, Γ., Φιλίππου, Φ., Γουλμάρης, Δ., Παπακώστας, Χ., & Αποστολάκη, Α. (2021). Το πανηγύρι ως μέσο διατήρησης της προσφυγικής ταυτότητας της Κάτω Παναγιάς Ηλείας. Στο *Τόμος Περιλήψεων 29^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού* (σελ. 77). Κομοτηνή: ΤΕΦΑΑ, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

<https://2021.icpess.gr/%ce%b2%ce%b9%ce%b2%ce%bb%ce%af%ce%bf-%cf%80%ce%b5%cf%81%ce%b9%ce%bb%ce%ae%cf%88%ce%b5%cf%89%ce%bd/>

- Λούσκου, Κ., & Νικολιδάκης, Ε. (2006). *Το πανηγυράκι της Αράχωβας και η ελληνική παράδοση. Μελέτη του τραγουδιού και των εθίμων*. Δήμος Αράχωβας.
- Μανδαλά, Μ. (1990). *Ελληνικό Λεξικό*. (Γ' έκδοση). ΑΡΜΟΝΙΑ Α.Ε., Τεγόπουλος-Φυτράκης.
- Μανδαλά, Μ. (1999). *Ελληνικό Λεξικό*. (2^η έκδοση). ΑΡΜΟΝΙΑ Α.Ε., Τεγόπουλος-Φυτράκης.
- Μανωλάτος, Δ. (2016). *Ζητήματα μουσικής ταυτότητας στο πανηγύρι του Αη-Συμιού στο Μεσολόγγι*. [Πτυχιακή εργασία, Άρτα: Τ.Ε.Ι. Ηπείρου, Σχολή Μουσικής Τεχνολογίας, Τμήμα Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής]. <http://apothetirio.teiep.gr/xmlui/handle/123456789/5353>
- Μαργαρίτη, Φ. (2021). *Το Ολυμπίτικο γλέντι ως στοιχείο άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Μελέτη περίπτωσης: Το πανηγύρι του Αγίου Ιωάννη στη Βρουκούντα της Ολύμπου Καρπάθου*. [Μεταπτυχιακή διατριβή. Κάρπαθος: Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων]. <https://amitos.library.uop.gr/xmlui/handle/123456789/6557>
- Μιχελλή, Μ. (2018). *Κατασκευή και ανακατασκευή της ταυτότητας. Ελληνικός παραδοσιακός χορός και πολιτιστικός τουρισμός στο νησί της Πάτμου*. [Μεταπτυχιακή διατριβή. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών]. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2873018>
- Μουρατίδης, Ι. (2010). *Ιστορία φυσικής αγωγής και αθλητισμού του αρχαίου κόσμου*. Copy City.
- Μουτζαλή, Α. (2010). Εμποροπανηγύρεις, Το εμπόριο της περιπλάνησης. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 116, 63-68.
- Μπαμπινιώτης, Γ. Δ. (2006). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. (Β' έκδοση, Γ' ανατύπωση). Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπαρμπάκη, Χ. (2016). *Πανηγύρι στο χωριό Σμίξη Γρεβενών: Ζητήματα επιτέλεσης, αναβίωσης και μνήμης*. [Πτυχιακή εργασία, Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Τμήμα Μουσικής Επιστήμης και Τέχνης]. https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/19501/1/BarpakiChrysanthi_Pe2016.pdf
- Νεραϊδιώτης, Σ. Χ. (2015). *Εν χορώ και οργάνοις (επί των ορέων ωραιότης)*. Εντύπωσης.
- Ντόκας, Χ. (2017). *Χορός και τραγούδι στα Άγραφα Ευρυτανίας. Η περίπτωση των Λεπιανών Ευρυτανίας*. [Πτυχιακή εργασία, Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών]. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/1692315#fields>
- Παγκοζίδης, Ι. (2023). *Μια εθνοχορολογική μελέτη για τον ελληνικό παραδοσιακό χορό και το πανηγύρι στις ποικίλες υπάρξεις τους. Μελέτη περίπτωσης στο Βασιλίτσι Μεσσηνίας*. [Μεταπτυχιακή διατριβή. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών].
- Παπαναστασίου, Γ. Β. (2000). *Η ετυμολογία, οι ρίζες και ο σχηματισμός των λέξεων της ελληνικής γλώσσας*. Αυτό-έκδοση.
- Πάτσης, Χ. (1977α). *Εγκυκλοπαίδεια των παιδιών* (Τόμος 1). Οργανισμός Εγκυκλοπαιδικών Εκδόσεων, Σύγχρονοι Μορφωτικοί Εκδόσεις 'Κόδρος'.
- Perrottet, T. (2004). *The Naked Olympics: The True Story of the Ancient Games*. Random House Publishing Group.
- Ράφτης, Α. (1985). *Ο κόσμος του ελληνικού χορού*. Πολύτυπο ΕΠΕ.
- Σοκόλας, Κ. (2017). *Πολιτιστικές πολιτικές και μουσειακές προσεγγίσεις για την διαφύλαξη της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς. Η ελληνική πολιτιστική πολιτική, το πανηγύρι του Αγίου Συμεών ως ζωντανή κληρονομιά του Μεσολογγίου, και ο ρόλος του Κέντρου Λόγου και Τέχνης «Διέξοδος»*. [Μεταπτυχιακή διατριβή. Διοίκηση Πολιτισμικών Μονάδων, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο]. <https://apothesis.eap.gr/handle/repo/35173>
- Thomas, R. J., & Nelson, K. J. (2003). *Μέθοδοι έρευνας στη φυσική δραστηριότητα*. (επιμ. Ελληνικής έκδοσης Κ. Καρτερολιώτης). Πασχαλίδης.
- Fatourou, K. (2016). Experiencing dance as social process: A case study of the summer paniyiri in Ikaria island. In *Congress on Research in Dance Conference Proceedings, 2016*, (pp. 148-155). https://scholar.google.com/scholar?hl=el&as_sdt=0%2C5&q=Experiencing+Dance+as+Social+Process%3A+A+Case+Study+of+the+Summer+Paniyiri+in+Ikaria+Island&btnG

- Φιλάρετος, Ν., Κουλούρη, Χ., Γιαννιτσιώτης, Γ., Τζαχρήστα, Β., & Μπάνου, Π. (2002). *Αρχαία και ιστορία της Επιτροπής Ολυμπιακών Αγώνων*. Διεθνής Ολυμπιακή Ακαδημία.
- Φιλιππίδου, Ε. (2006). *Μουσικοχορευτική παράδοση και μετασχηματισμός: Η περίπτωση του χωριού Νέα Βύσσα Ορεστιάδος του Νομού Έβρου*. Ιστορική - συγκριτική και μορφολογική - τυπολογική προσέγγιση. [Πτυχιακή εργασία, Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών].
- Φιλιππίδου, Ε. (2011). *Χορός και ταυτοτική αναζήτηση: Τακτικές επιπολιτισμού και επαναφυλετισμού των Γκαγκαβούζηδων στην Οινόη Έβρου*. [Μεταπτυχιακή διατριβή. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών]. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/1680580>
- Φιλιππίδου, Ε. (2018). *Διασχίζοντας τα σύνορα, ενώνοντας τους ανθρώπους. Κυβερνητική προσέγγιση του χορού στο γαμήλιο θρακικό δρώμενο του Κ'να σε Ελλάδα και Τουρκία*. [Διδακτορική διατριβή. Αθήνα: ΣΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών]. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2873136>
- Φούντζουλας, Γ. (2012). *Τοπικές Παραδόσεις και Αναπαραστάσεις. Το χορευτικό Δρώμενο «Γαϊτανάκι» στις κοινότητες Ανάληψη Τριχωνίδας και Νεοχώρι Ορεινής Ναυπακτίας κατά το χρονικό διάστημα 1805-2011*. [Πτυχιακή εργασία, Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών].
- Φούντζουλας, Γ. (2016). *Χορός και πολιτική. Θέσεις και αντιθέσεις στο χορευτικό δρώμενο 'Γαϊτανάκι' στη Σκάλα και τη Δάφνη Ναυπακτίας*. [Μεταπτυχιακή διατριβή. Αθήνα: ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών]. <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/1520734>